

TLAČOVÁ SPRÁVA ŠTÁTNEHO DIVADLA KOŠICE

Režisér Ján Luterán o Idiotoch: „Divadlo, ktoré neprovokuje, je premárnená šanca.“

Poslednou premiérou Štátneho divadla Košice v sezóne 2021/2022 bude v piatok 27. mája na Malej scéne ŠDKE činoherná inscenácia IDIOTI, ktorá je divadelnou adaptáciou filmu provokatéra a enfant terrible dánskej kinematografie Larsa von Triera z roku 1998. Pre košickú činohru ju pripravili Miro Dacho a Ján Luterán, ktorý je aj režisérom predstavenia. O svojich IDIOTOCH sa obaja porozprávali v rozhovore, v ktorom dramaturg Miro Dacho spovedal režiséra Jána Luterána.

Film *Idioti* Larsa von Triera si ako gymnazista spoznal práve v Košiciach, aby si sa sem po rokoch vrátil ako profesionálny režisér a adaptoval ho pre divadlo. Aký je tvoj „idiotský“ príbeh, ako sa vyvíjal, aké boli jeho míľniky?

Je pravda, že k témam, ktoré som veľmi intenzívne prežíval na strednej škole, sa rád vraciam. Ako gymnazista som často chodil do Cinefilu na klubové filmy. Videl som tam viacerých Trierov: *Prelomiť vlny*, *Tanečnicu v tme*, *Dogville*, *Idiotov*... to všetko boli veľmi silné divácke zážitky. Uviesť *Idiotov* v divadle mi prvýkrát ponúkol Daniel Majling, ešte keď pracoval v Divadle Andreja Bagara v Nitre. Bolo to krátko po skočení štúdia na vysokej škole a *Idioti* boli vtedy v jednom balíku spolu s ďalšími titulmi. Napokon sme sa vtedy rozhodli pre iný Trierov titul - *Kto je tu riaditeľ*. Rozhodnutie inscenovať *Idiotov* v Košiciach vzniklo pri debatách s dramaturgom Mirom Dachom*. Obom sa nám tá téma zdala dostatočne vzrušujúca a jednotlivé situácie vo filme na jednej strane vtípné, provokatívne a divadelne výživné. Zároveň je to ale typ titulu, ktorý by som nešiel inscenovať do divadla, ktoré nepoznám, kde by som nemal žiaden vzťah k hercom. V Štátnom divadle Košice je to už moje tretie hosťovanie, s väčšinou hercov som už robil, mal som pocit, že tento titul viem aj adekvátne obsadiť.

Nie je to tvoje prvé stretnutie s filmovou predlohou, a - ako si sám povedal - ani prvé stretnutie s Larsom von Trierom. Je to náhoda alebo vedomé rozhodnutie, súčasť dlhodobého plánu? Filmové predlohy ponúkajú výživnejší materiál ako divadelné hry? A Lars von Trier má u teba ako filmového diváka výnimočné postavenie?

Párkrát sa mi už stalo, že som šiel inscenovať titul, o ktorého kvalite som nebol presvedčený. Drvivú väčšinu titulov si však vyberám sám alebo sa mi páči výber dramaturga. Vždy sa ma však téma predlohy musí nejako dotknúť, musím si v tom nájsť niečo, čo sa ma osobne dotýka. To, či ide o film, divadelnú hru alebo o autorské divadlo, ktorého text vzniká počas skúšobného procesu, je v zásade jedno. Čiže odpoveď na tvoju otázku je, že je to zhoda náhod. Nie som ani nejakým nekritickým Trierovým obdivovateľom a fanúšikom, ktorý by poznal kompletne jeho tvorbu. Ale na filmoch, ktoré som od neho videl, sa dá pozorovať to, že prichádza vždy s novou poetikou, že si sám dáva výzvy, a že sa mu darí znepokojovať diváka, provokovať ho k tomu, aby o predloženej téme začal uvažovať, aj keď mu dovtedy napríklad nebola blízka. Pre mňa sú zásadné dve veci - jedna je téma, o ktorej ideme hovoriť a druhá je chémia medzi mnou, celým tvorivým tímom a hercami. Nie je každý deň nedeľa, nie každému sú vždy tie tituly, pre ktoré sa rozhodnem, blízke, ale dôležité je, aby sa pri skúškach hľadalo a debatovalo slobodne, spoločne, tvorivo s vedomím spoločného cieľa a tým je zasiahnuť diváka, niekedy emocionálne, niekedy intelektuálne, niekedy aj katarzne.

Áno, Triera - filmára často označujú za provokatéra. V zárodku jeho filmov, ale aj verejných vystúpení či rozhovorov striehne provokácia v rôznych podobách. Aký je tvoj vzťah k provokácii z pozície diváka, a aký z pozície tvorcu?

Mňa tento jeho provokatívny apel baví, lebo je zväčša spojený s humorom. On sa neberie úplne vážne, prekračuje vedome isté hranice spoločenského správania a porušuje isté, či už spoločenské alebo filmárske konvencie, ale vždy je cítiť, že má nadhľad nad samým sebou a špecifický zmysel pre humor. Dôležité pri snahe provokovať a ironizovať je, aby človek cítil, že tvorca sa sám neberie celkom vážne. Medzi mnou ako divákom a mnou ako režisérom, teda tvorcom nie je žiaden rozdiel. Režírujem divadlo v prvom rade tak, aby sa páčilo mne, vlastne to tak robia asi všetci režiséri, inak to nejde. A ten vzťah k provokácii... Divadelná inscenácia, akéhokoľvek žánru, by mala v sebe niesť aj otázky, ktoré si diváci so sebou zoberú domov. Aj

komédia, na ktorej sa ľudia schuti smejú, môže s nadhľadom hovoriť o zložitých témach. Divadlo, ktoré neprovokuje, je trochu premárnená šanca.

Čo ťa lákalo na *Idiotoch* najviac? Čo je pre teba najdôležitejšie, najzaujímavejšie?

Idioti v sebe majú dve dôležité témy. Ide o skupinu dospelých intelektuálov, ktorí nezvládajú svoj normálny, bežný život. Sú nešťastní, frustrovaní, zakomplexovaní, trpia depresiami, majú všetkého okolo seba už plné zuby. V postave Karen sledujeme aj obrovskú bolesť spôsobenú stratou dieťaťa, s ktorou sa nevie vyrovať a s ktorou sa ani nedá vyrovať. A preto každý z nich uniká pred životným stereotypom, pred svojou rodinou, pred svetom, pred spoločnosťou, v ktorej sa musí správať podľa daných pravidiel. Všetky postavy sa rozhodnú, že si určia vlastné pravidlá. Je to istý druh sociálneho experimentu, tzn. nikto nevie, ako to dopadne a čo bude jeho výsledkom. Žijú zo dňa na deň a tešia sa z toho, že sa v novovytvorenej komúne nemusia zaoberať problémami a starosťami z reálneho života. Od reality dokonca unikajú až tak, že na seba berú podobu mentálne zaostalejších ľudí, aby svoje racio, svoje IQ úplne vyplli. Aby vyplli to, čo im vlastne doteraz v živote vôbec neprinieslo šťastie či pohodu alebo životné naplnenie a pokoj. Hraním sa na idiotov vedome opúšťajú rozum a berú na seba masku šašov, klaunov, anjelov, detí, skrátka všetkých bytostí, ktoré sa na svet dívajú z iného uhla pohľadu ako väčšinová spoločnosť. A preto sú takíto jedinci od nepamäti tak veľmi potrebné pre fungovanie zdravej spoločnosti. To už som plynule prešiel do druhej dôležitej témy *Idiotov*, a teda k istej reflexii toho, ako veľmi sa spoločnosť bojí iného, cudzieho, nepoznaného, nespolupracujúceho, nevyužívajúceho primárne rozum na fungovanie a bytie. Vďaka idiotom sledujeme, ako veľmi sa „normálni“ ľudia boja mentálne postihnutých, ako veľmi sa musia pretvárať pri stretnutiach s nimi, ako sú pohoršení, že napríklad nevedia ešte pekne lyžičkou a trafiť si jedlo presne do úst atď.

Na idiotoch ma baví ich sloboda a zároveň krásna detská naivita, že to tak môže trvať večne. Vždy som závidel ľuďom, ktorí si vedia užiť momentom naplno. Má to svoje čaro. Na Trierovom filme ma baví balans medzi bolesťou, potlačovaním bolesti, sebaironiou, provokovaním, hľadaním šťastia, vnútornej slobody a hnevom na ľudí, ktorí svoj život založili na pretváрке.

Film ako umelecký druh má svoje špecifickú, ktoré sú značne odlišné od zákonitostí a princípov divadla. V čom môže byť pridaná hodnota divadelného spracovania filmovej predlohy? A treba na túto hodnotu myslieť ako na to podstatné a pokúšať sa ju nájsť a odhaliť?

To je otázka viac na teoretikov ako na mňa. Nedokážem to zovšeobecniť. Vždy je to individuálne, či sa daná adaptácia podarí skutočne zdivadelniť. Pridanou hodnotou našej inscenácie je scénický koncept, ktorý vznikol v spolupráci s Dianou Strauszovou. Rozhodli sme sa ísť v duchu Triera a porušovať isté konvencie. Vytvorili sme takú trojštvrťinovú arénu a poňali priestory divadelnej sály ako site specific priestor, ktorý herci tu a teraz obývajú ako takí squateri. Bielo-zlatá sála s drevenými parketami sa nám extrémne hodí pre náš hrací priestor neobývanej vily a diváci sú naozaj veľmi blízko k hercom, sú súčasťou ich „obývačky“.

Takmer v každej inscenácii sa viac či menej pokúšaš o niečo nové, chceš si niečo vyskúšať - na rôznych úrovniach a v rôznych podobách. S čím sa prvýkrát zámerne a vedome konfrontuješ tentoraz?

Jedna z výziev je práve rozohratie priestoru Malej scény menej tradičným spôsobom ako sú herci aj diváci zvyknutí. Snažíme sa ten priestor okupovať celý. Predstavenie napríklad začína mimo sály, už vo foyer.

Pocitovo som si *Idiotov* ešte pred začiatkom skúšania predstavoval ako divadlo trochu surové, v niečom špinavé, v niečom aj zámerne nedokonalé, divadlo, ktoré musí diváka nejakým spôsobom vyrušovať, divadlo, ktoré mu možno nedá taký ten pekný balíček, pod ktorým si predstavíme pokojný večer vo dvojici strávený v divadle. Nakoľko sa túto moju predstavu podarí naplniť, sa neodvážim odhadovať, sám som zvedavý.

Idioti sú veľká výzva v mnohých aspektoch. Je to predloha, ktorá preverí súhrn hereckého ansámblu, keďže nejde o typ divadla s veľkými dramatickými charakterovými oblúkmi, ale skôr o kolektívnu výpoveď. Jedna výzva teda spočíva v snahe pomôcť tomu, aby sme všetci ťahali za jeden povraz.

Súčastou inscenácie sú aj herečka a herci s Downovým syndrómom. Ako vznikla a prebiehala spolupráca?

Od známeho som dostal kontakt na Divadlo Hopi Hope, ktoré sa v Košiciach venuje sociálnemu divadlu s mentálne hendikepovanými. Priznám sa, že dovtedy som poznal len Divadlo z pasáže a táto informácia ma veľmi potešila. Navyše, naše prvé stretnutie predstihlo všetky moje očakávania. Vedúci súboru Peter Kalmár je človek na správnom mieste a jeho herci boli a sú veľmi milí, usilovní, presní a majú skvelý zmysel pre humor, čo je pre tvorbu veľmi dôležité. Netrvalo nám teda dlho, aby sme sa skamarátili.

Stofferova experimentálna skupina sa rozpadne a hra na idiotov, ako sa zdá, definitívne končí. Hoci záver nie je celkom jednoznačný. Aký je tvoj postoj k tomuto modu vivendi? Je to utopický intelektuálny konštrukt? Alebo by si každému odporúčal aspoň z času na čas podrobiť sa takejto „terapii“?

Každý to máme s prežívaním starostí a bolestí nášho života inak. Ale myslím si, že pre duševné zdravie a psychohygienu je fajn raz za čas vybočiť zo stereotypu, skúsiť niečo nové, nachvíľu sa zastaviť, vybehnúť zo svojej bubliny.

Stofferov experiment sa dá vnímať rôzne, je to vzdor voči malomeštiakom, je to ušľachtilá snaha byť chvíľu ako „anjel“, teda nepretvarovať sa, neklamať. Je to poukázanie na mentálne postihnutých ako na súčasť našej spoločnosti, na ktorú nesmieme zabúdať, a už vôbec nie sa jej báť alebo sa jej strániť. Je to aj výsmech pseudointelektuálom, snobom, je to o odkrývaní masiek usmievavých milých ľudí, ktorí si o vás v skutočnosti myslia, že nepatríte medzi civilizovanú spoločnosť. Celá tá partia idiotov si Stofferov experiment užila naplno a na istý čas sa bavili, boli uvoľnení, šťastní. Otázka je, či im to niečo prinieslo aj do ich bežných životov. O tom filmová predloha nehovorí, ani to nebol Trierov cieľ – rozanalyzovať vplyv tohto experimentu na normálny život. Ten film je o žití tu a teraz. O snahe očistiť sa od intelektuálnych nánosov, od spoločenskej pretvácky a aspoň nachvíľu skúsiť žiť šťastne, úprimne, naplno, bez zbytočného premýšľania.

Hovorí sa (a niektorí tomu veria), že umenie nás zušľachtľuje, učí nás byť lepšími, citlivejšími. Napríklad tým, že otvára niektoré témy, odhaľuje to, čo sa snažíme skrývať, kladie otázky a pod. Iný by možno povedal, že umenie je predovšetkým remeslo. Ako vnímaš tento vzťah? Ako ty sám - človek i tvorca zároveň - vedome či nevedome balansuješ medzi týmito pólmi?

To je ťažká otázka, na ktorú nepoznám odpoveď. Aj Hitler bol milovníkom umenia, a nie som si istý, či ho to spravilo ušľachtilejším, citlivejším. Možno to je len zbožné pranie umelcov, že svet robíme lepším. Ale asi ho predsa len robíme krajším a znesiteľnejším. Na druhej strane umelci svojou tvorbou pomáhajú v prvom rade sami sebe. Len tak môžu pomôcť aj ostatným. Keď sa rola herca nijako nedotkne, nemôže sa dotknúť ani diváka.

20.5.2022